

УДК 94(477):355.134.2 «1932/1978»

Тинченко Я., історик (Україна, Київ), lemburg_landwer@meta.ua

Хрест та Орден Симона Петлюри – вища нагорода уряду УНР (1932–1978 рр.)

Розглядається історія головної нагороди учасників Війни за незалежність України 1917–1921 років: її заснування, виготовлення, функціонування орденської ради та кількість нагороджених.

Ключові слова: Симон Петлюра, фалеристика, спеціальні історичні дисципліни, Армія Української Народної Республіки.

Tinchenko Ya., historian (Ukraine, Kyiv), lemburg_landwer@meta.ua

The Cross and the Order of Simon Petlura – the highest award of the government of People's Republic of Ukraine (1932–1978)

This article is dedicated to history of the main award for members of Ukrainian War of Independence 1917–1921 years: its foundation, manufacture, function of the Order Council and the number of awarded people. On May 25th 1926 President of People's Republik of Ukraine Simon Petlura was shot with several shots back to back on Paris street Rassin. The killer was arrested but Paris court justified him soon.

Defence of President's name became an affair of honor for Ukrainian emigration. His successor, ex-prime minister of the government of People's Republik of Ukraine in emigration, Andrew Levitski engaged in perpetuating the memory of Simon Petlura. In the same 1926 initiative group of soldiers proposed A. Levitski to make a ring in honor of the President – for all participants in an armed struggle for the liberation of Ukraine from November 18th 1918 to May 25th 1926. It was decided to make an award instead of the ring – the Cross of Simon Petlura. First cross awards were in 1936. Last – on April 10th 1977. In all during that period there were done 3515 awards, including about 500 – posthumously. Last holder of the Cross of Simon Petlura, Nicola Lichik, died in the USA on the 20th of March in 1999 when he was 102 years old.

Keywords: Simon Petlura, phaleristics, special historical disciplines, the Army of the People's Republic of Ukraine.

Tinchenko Я., історик (Україна, Київ), lemburg_landwer@meta.ua

Крест и Орден Симона Петлюры – высшая награда правительства УНР (1932–1978 гг.)

Рассматривается история главной награды для участников Войны за независимость Украины 1917–1921 годов: ее учреждение, изготовление, функционирование орденского совета и количество награжденных.

Ключевые слова: Симон Петлюра, фалеристика, специальные исторические дисциплины, Армия Украинской Народной Республики.

25-го травня 1926 року на паризькій вулиці Рассін кількома пострілами впритул було застрілено Головного отамана УНР Симона Петлюру. Вбивцю С.Шварцбарда було затримано, але згодом віправдано паризьким судом.

Захист імені Головного отамана став справою честі для української еміграції. Вшануванням пам'яті Симона Петлюри займався його правонаступник – колишній прем'єр-міністр уряду УНР в еміграції Андрій Лівицький. У тому ж 1926-му році ініціативна група вояків звернулася

до А.Лівицького з пропозицією зробити перстень на честь Головного отамана – для всіх учасників збройної боротьби за визволення України з 18-го листопада 1918 року до 25-го травня 1926 року. Цей проект було розглянуто на засіданні ради міністрів уряду УНР, але до його схвалення так і не дійшло [1,с.66]. Замість перснія було виготовлено маленький знак для ношенння у петлиці піджаків – у пам'ять загибелі Симона Петлюри [5,с.104].

22-го травня 1932 року за підписом Андрія Левицького та військового міністра УНР в еміграції генерала Володимира Сальського було видано наказ ч.1 «Головної команди війська і флоту Української Народної Республіки» про встановлення відзнаки – Хреста Симона Петлюри [16,с.1;12,с.26–27].

У наказі було всього 4 параграфи, які, фактично, можна вважати статутом відзнаки Хреста Симона Петлюри.

Параграф 1 починається зі згадки про те, що 10-го жовтня 1920 року у Кам'янці-Подільському своїм наказом №70 Головний отаман Симона Петлюра запровадив орден «Визволення» – для відзначення вояків Армії УНР. Подальші події – поразка в останніх боях, інтернування на території Польщі, умови еміграції, завадили нагородженню орденом «Визволення» усіх «лицарів», які відзначились у боях з ворогом. Відтак, на виконання волі покійного та на честь 15-ї річниці існування Армії Української Народної Республіки запроваджувався Хрест Симона Петлюри. У цьому параграфі вперше згадується і назва осіб, які будуть нагороженні Хрестом – «лицарі».

У параграфі 2 перераховувались особи, які мали право на отримання Хреста Симона Петлюри. Фактично, параграф 2 можна вважати Статутом нагороди. Отже, це були: вояки Армії УНР та повстанських загонів, які брали участь у збройній боротьбі за звільнення України під керівництвом Головного отамана Симона Петлюри за винятком, осіб, які:

а) зрадили ідею державності України, перешовши до табору ворогів;

б) зганьбили себе вчинками, негідними для українського вояка.

Спосіб нагородження Хрестами Симона Петлюри визначався у параграфі 3. Військовий міністр УНР в еміграції Володимир Сальський мав організувати Головну раду нагороди. Ця рада мала бути вищим керівним органом Хреста Симона Петлюри. До неї мали надходити представлення на нагородження з місцевих рад, які мали створюватись при регіональних осередках військових товариств ветеранів Армії УНР. На Головну раду нагороди покладалося заставлення заопікуватись виготовленням примірників Хреста Симона Петлюри.

Параграф 4 був коротким. У ньому було зазначено, що права та привілеї, пов'язані з нагородженням Хрестом Симона Петлюри, мають бути додатково розроблені законодавчо в Україні. Іншими словами – після звільнення рідного краю. Відтак, якщо у власників Хреста Симона Петлюри не було прав та привілей, за своїм статусом ця нагорода не була орденом, а лише – відзнакою. Проте, у разі повернення на батьківщину, Хрест Симона Петлюри міг перетворитись на орден.

У тексті наказу не було ані слова про зовнішній вигляд Хреста Симона Петлюри, що наштовхує на думку про те, що його лише збиралися розробляти. Автором проекту нагороди став ветеран Армії УНР, художник Микола Битинський, який у той час набув популярності серед української еміграції завдяки мистецькому оформленню періодичних видань, розробці різноманітної геральдичної символіки, а також статтям на цю тему. У «Списку письмових і мистецьких образотворчих праць» Миколи Битинського, складених наприкінці його життя (у 1960-і роки), фігурує: «ХРЕСТ СИМОНА ПЕТЛЮРИ. Орденська відзнака. Срібло й чорна емаль, на орденській стрічці. Зaproектовано на пропозицію Військового Міністерства 1936» [14,с.181].

Очевидно, орденською відзнакою Хрест названо тому, що у повоєнний час урядом УНР в еміграції він дійсно був

перейменований на орден. Але для нас у цьому запису є важливим інше – дата виконання відзнаки – 1936 рік.

За свідченням самого М.Битинського, проект нагороди йому було замовлено згідного наказу Військового міністра УНР В.Сальського, коли митець жив та працював у Празі (Чехословаччина). Вибір форми нагороди художник тлумачив такоим чином: «Проект хреста подано за зразком українського надгробного хреста т.зв. «Просто–схильнопірамідного». Стрічка до нагороди була спроектована інженером Яворським, а грамота – графіком Петром Холодним [20,с.54–38].

25-го березня 1936 року було видано наказ, згідом передрукований в українській пресі, про порядок нагородження Хрестом Симона Петлюри [7,с.2–3].

10-го травня 1936 року у Варшаві відбулось перше засідання пленуму головної ради Хреста Симона Петлюри. Керував роботою пленуму військовий міністр УНР генерал–хорунжий В.Сальський. На пленумі було прийнято такі рішення:

а) просити голову Товариства вояків Армії УНР у Франції генерал–хорунжого О.Удовиченка покласти хрест з №1 на могилу світлої пам'яті покійного Головного отамана С.Петлюри у 10-у річницю його смерті;

б) на пропозицію військового міністра визнати право на Хрест усім членам головної ради;

в) на пропозицію головної ради визнати право на Хрест Головному отаману УНР А.Лівицькому (за жеребкуванням витягнув відзнаку з №123);

г) на пропозицію головної ради визнати право на Хрест військовому міністру генерал–хорунжому В.Сальському (за жеребкуванням витягнув відзнаку з №122).

Услід за цим пленум визнав право на відзнаку низці воєначальників та вищих старшин Армії УНР, а саме:

а) Представникам військового міністра УНР: у Франції – генерал–хорунжому О.Удовиченку, у Чехословаччині – підполковнику В.Проході, у Румунії – підполковнику Г.Порохівському, на Балканах – підполковнику В.Філоновичу.

б) Генералам Армії УНР, які мешкали на еміграції: О.Галкіну, С.Дельвігу, В.Сінклеру, В.Петрову, С.Кульжинському, О.Козьмі, Є.Білецькому, М.Янчевському, В.Савченко–Більському, В.Шепелю, М.Яшніченку, Є.Башинському, І.Білевичу, М.Пересаді, В.Сікевичу.

в) Померлим та загинувшим генералам Армії УНР: М.Юнакову, Ф.Колодію, М.Коваль–Медзвецькому, С.Дядюші, П.Кудрявцеву, А.Чеховичу, А.Пількевичу, Н.Никонову, Є.Мешківському, Є.Мошинському, В.Ольшевському, В.Гудимі.

г) особам, чиї анкети були розглянуті головною радою, варшавським та каліським місцевими радами, а також – радою при Союзі українських військових інвалідів.

Загалом того дня було визнано право на Хрест Симона Петлюри 136 особам включаючи покійного Головного отамана та 12 померлих генералів [4,с.26].

18-го травня 1936 року у Варшаві відбулось друге засідання пленуму головної ради Хресту Симона Петлюри, на якому право на нагороджування було визнано протопресвітеру Армії УНР П.Пащевському, генерал–хорунжому О.Алмазову, а також ще 143 особам, чиї анкети було надіслано з паризької, варшавської, луцької та тираспольської місцевих рад нагороди.

Слід відмітити, що організації луцького відділення наказом від 25-го березня 1936 року не передбачалось. Очевидно, після 25-го березня 1936 року, йдучи на зустріч колективним клопотанням з різних центрів скупчення колишніх вояків Армії УНР, головна рада погодилась на створення додаткових місцевих рад. Зокрема,крім Волині (Луцьк), така рада також постала у Канаді.

До кінця 1936 року голова рада встигла визнати право на вручення 1 тисячі Хрестів Симона Петлюри та грамот до них. Однак, не всі з цієї кількості нагород були виготовлені та надіслані колишнім воякам: деякі не зміг оплатити виготовлення відзнак (зокрема, деякі особи, нагороженні Хрестом Симона Петлюри, змогли його придбати

лише у повоєнний час – коли вони опинилися в еміграції у Німеччині або США).

13-го грудня 1936 року в офіціозі уряду УНР, часопису «Тризуб», було опубліковано коментар головної ради Хреста Симона Петлюри щодо найбільш розповсюдженіх помилок, які містились в анкетах. Було окремо розглянуто недоліки анкет, які надсилалися вояками Армії УНР, а також – колишніми партизанами.

У роз'ясненні головної ради Хреста Симона Петлюри також повідомлялось, що окрім особи можуть просити про визнання права на нагороду загиблих або померлих вояків Армії УНР. Для цього особам слід заповнити анкети від імені померлих побратимів.

Головна рада також повідомляла, що мають право на отримання Хреста Симона Петлюри священики, лікарі, урядовці, сестри-жалібниці військових частин та тилових організацій Армії УНР та Військового міністерства УНР [8,с.30–31].

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління в Україні зберігається Реєстр усіх осіб, нагороджених Хрестом Симона Петлюри з моменту його заснування й до часу останнього нагородження. Список було передано до архіву у числі інших документів ресорту військових справ уряду УНР сином керівника цього ресорту – Василя Філоновича [19].

На підставі цього списку можна зробити висновок про кількість нагороджених до початку війни між Німеччиною та Радянським Союзом:

– Протягом 1937–1938 років Хрестом Симона Петлюри було нагороджено близько 900 осіб (вони отримали відзнаки з номерами від ч.1000 до ч.2000, причому Хрести з числами 1843–1899, 1900–1902 та 1904–1945 з невідомих нам причин не вдавались) [19,с.15–33];

– На початку 1939 року відбулось колективне посмертне нагородження 359 вояків Армії УНР – учасників Другого Зимового походу, які потрапили до полону та були страчені червоними у містечку Базар у листопаді 1921 року. Їм було присуджено Хрести Симона Петлюри з числами 2001–2359 [19,с.33–39].

– Протягом 1939–1941 років Хрестом Симона Петлюри було нагороджено близько 600 осіб, у тому числі – ветеранів Українською Галицькою армією, яка у 1919 році формально передувала під верховною зверхністю Головного отамана Симона Петлюри. Зокрема, Хрест Симона Петлюри.

Дослідження екземплярів Хрестів Симона Петлюри, які дійшли до нашого часу, дають змогу зробити висновок про місце їх виготовлення. Перші 500 примірників Хреста мають на звороті штамп варшавської майстерні ювеліра Й.Квекзільбера. Хрести з номерами після 500-го були вже без штампу майстерні, але судячи з роботи – також виготовлялися у Й.Квекзільбера [5,с.115–116].

Слід також згадати, що у передвоєнний час крім Хрестів Симона Петлюри з'явилися мініатюри до них – для ношеннЯ на цивільних костюмах. Очевидно, поява мініатюр була чиєюсь власною ініціативою, але більшість довоєнних мініатюр, як видно з способу виготовлення, також виготовлялися у варшавській ювелірній майстерні Й.Квекзільбера.

У 1937 році начальник персональної управи військового міністерства УНР полковник Микола Стечішин переробив статут Хреста Петлюри та запропонував переименувати його на Воєнний орден імені Симона Петлюри. Згідно цього проекту, орденські знаки були трьох розмірів (ступенів):

а) Великий Хрест (1-а ступінь) – для ношеннЯ на правому боці, на широкій орденській стрічці. До Великого Хреста також додавалася Срібна Зірка, яка мала носитись на лівій половині грудей, нижче нагрудних знаків.

б) Середній Хрест (2-а ступінь) – для ношеннЯ на ший, на звичайній орденській стрічці;

в) Малий Хрест (3-я ступінь) – для ношеннЯ на лівій половині грудей, на звичайній стрічці. На стрічці Малого Хреста могла бути срібна лаврова гілка (за бойові відзнаки), або срібний пасок-окуття (з зазначенням часу нагородження) [20,с.2,4;23,с.1–16].

Однак, цей проект з невідомих причин не було реалізовано, хоч він розглядався військовим міністерством УНР і в 1937-му, і в 1947-му роках.

Друга світова війна стала часом випробувань для багатьох лицарів Хреста Симона Петлюри та для самої нагороди. Чимало з них загинуло від рук радянських чи німецьких каральних органів, або без сліду зникло у вирі бойових дій.

Уряд УНР в еміграції деякий час підтримував політику нацистської Німеччини, відтак декотрі з вояків Армії УНР служили у лавах вермахту та інших збройних формувань А.Гітлера. Можливо, саме завдяки цьому нагородження Хрестами Симона Петлюри у 1941–1945 роках не припинялось. Всього протягом цього часу було видано близько 200 екземплярів нагороди (з номерами, орієнтовно, 3000–3200). Серед нагороджених було кілька осіб, які після закінчення збройної боротьби у 1920–1921 роках залишились на території, зайнятій радянською владою, а після приходу німців в Україну легалізувались та вийшли на контакт з урядом УНР у Варшаві. Серед них, наприклад, можна назвати сотника Олександра Гетенка, який у 1919-му році керував Інженерною військовою школою Дієвої армії УНР (він дістав Хрест Симона Петлюри ч.3190).

У числі 200 осіб, які дістали Хрести Симона Петлюри під час війни, було і 7 німецьких офіцерів. В одній з приватних колекцій збереглося посвідчення німецькою мовою на майора Ернеста Зайфара, нагородженого Хрестом №3138 25-го лютого 1944 року [5,с.136]. Ким він був та за що дістав українську нагороду – виявить доки що не вдалося.

Судячи з біографії іншого німецького офіцера, Федіра Генінга, який мав Хрест Симона Петлюри ч.3140, можна зробити висновок, що ці 7 осіб – колишні старшини Української Галицької армії, які під час Другої світової війни також долучилися до українських збройних формувань. Федір Генінг служив у Галицькій армії з 1918 по 1920 рік. Навесні 1920-го з рештками цієї армії він влився до Армії УНР, а вілтку – перейшов на інтернування до Чехословаччини. Тут, у таборах Української бригади у Німецькому Яблонному, сотник Генінг закінчив курси української мови, діставши оцінку «добре» [9,с.13]. У 1943-му році майор Федір Генінг брав участь у формуванні 14-ї дивізії військ СС «Галичина», а потім у складі її частин з боями пробивався до Італії, де інтернувався у травні 1945 року.

Восени 1944 року, у зв'язку з наступом Червоної армії на Волині та Західній Україні, більшість представників української еміграції, які мешкали тут, змушені були вирушити на захід. Згодом до них долучилася і колонія вояків Армії УНР, яка мешкала у Німеччині. Переважна більшість емігрантів змущена була покинути свої оселі, прихопивши з собою найбільш необхідні речі, потрібні для членів родини. Крім того, ветерани остерігались, що у разі, коли вони потраплять до рук радянських військ і при них знайдуть нагороди з тризубами – знищать не тільки власників цих нагород, а ще й членів їх родин. Відтак, чимало нагород, документів, фотографій та інших історичних артефактів були покинуті або сховані у місцях попереднього проживання.

Наприкінці весни – вілтку 1945 року переважна більшість біженців – колишніх вояків Армії УНР та членів їх родин зібралися у кількох таборах для переміщених осіб у таборах Західної Німеччини. До емігрантів старого покоління долучилася українська молодь – юнаки, які потрапили до полону, були насильно вивезені на роботи до нацистської Німеччини, біженці. Радянські депатраторійні комісії вимагали від союзників, аби всі колишні громадяни були видані до СРСР. Чимало молоді не хотіло повернутися до комуністів, а тому горнулось до представників уряду УНР в еміграції, прагнучи здобути громадянство неіснуючої країни – Української Народної Республіки. На диво, чимало з юнаків, які дістали посвідки від представників уряду УНР, були залишенні у спокою та залишились у Західній Німеччині.

На жаль, лише одинокі ветерани Армії УНР залишили при собі нагороди – Залізні Хрести «За Зимовий похід і бою» або Хрести Симона Петлюри.

16-го листопада 1945 року у таборах переміщених осіб у Західній Німеччині за ініціативою генералів Армії УНР М.Омеляновича–Павленка, П.Шандрука та ще 13 колишніх старшин було створено Товариство українських вояків До його складу ввійшли колишні вояки Армії УНР, а також – всі без винятку вояки–українці, що брали участь у Другій світовій війні, та визнавали зверхність УНР. Серед них були колишні вояки німецької, радянської, польської, румунської, чехословацької, та інших армій. Протягом 1946–1953 років у Мюнхені та Новому Ульмі відбулося 4-и з'їзди Товариства.

Було також відновлено діяльність головної ради Хреста Симона Петлюри. Вона була організована у Мюнхені на підставі наказу військовому міністерству та Армії УНР ч.2 від 15-го лютого 1946 року за підписом генерала П.Шандрука. Згідно цього наказу, попередня рада вважалася офіційно розпущенюю. До керівництва нової головної ради Хреста С.Петлюри були призначенні: генерал–хорунжий Савченко–Більський Володимир (голова), полковник Вишнівський Олександр (заступник голови), полковник Стечишин Микола (член президії), підполковник Шандрук–Шандрушкевич Олександр (член президії), сотник інженер Семен Нечай (секретар). Членами ради стали: підполковник Валійський Аркадій (від генерально-го штабу), майор Татарський Василь (від 1-ї Запорізької дивізії), підполковник Харитоненко Микола (від 2-ї Волинської дивізії), полковник Петлюра Олександр (від 3-ї Залізної дивізії), полковник Шраменко Микола (від 4-ї Київської дивізії), сотник Самойлів Петро (від 5-ї Херсонської дивізії), сотник Битинський Микола (від 6-ї Січової дивізії), сотник Запара Олександр (від Окремої кінної дивізії), сотник Іvasишин Захар (від Окремого кordonного корпусу) [10,с.1].

Фактично, рада другого скликання діяла протягом трьох років, причому нагородження Хрестом С.Петлюри відновилося лише у 1948 році. Всього з 25-го травня 1948 року до 28-го травня 1949 року було нагороджено 19 осіб (Хрести з числами 3267–3284) [11,с.61].

Знов нагороджені отримували лише грамоти до Хреста Симона Петлюри, видрукувані у червні 1948 року. Що ж до екземплярів нагороди, то їх не було у наявності ради, і вони тимчасово не виготовлялись. Особам, які втратили свої Хрести С.Петлюри під час Другої світової війни, також вдавались лише грамоти, причому на них містився напис від руки «Дублікат».

10-го червня 1948 року за підписом Головного отамана УНР Андрія Левицького було видано Тимчасовий закон про реорганізацію Державного центру УНР. Цим законом було створено Українську Національну Раду (УНРада), яка складалася з представників різних українських політичних партій, які діяли в еміграції. УНРада мала бути законодавчим органом, який мав обирати виконавчий орган – раду міністрів, та президента (Головного отамана) УНР. У складі виконавчого органу УНРади були створені галузеві ресорти (міністерства). Зокрема – ресорт (міністерство) військових справ. Один з перших наказів війську УНР, ч.14 від 24-го квітня 1950 року, містив реєстр осіб, нагороджених Хрестом Симона Петлюри від моменту його заснування і до часу видання наказу. Згідно реєстру, на момент видання наказу останнім, хто отримав Хрест Симона Петлюри ч.3284, був поручик Микола Габіт [15,с.30–89]. Наказ – за підписом Гол.Отамана А.Левицького та міністра військових справ М.Капустянського.

На третій сесії Української Національної Ради, яка відбувалася у Німеччині 6–12 березня 1954 року, представник ресорту військових справ УНР виголосив дещо інші дані про нагородження Хрестами Симона Петлюри. За його словами, станом на момент засідання було видано 3278 екземплярів нагороди [6,с.37–38]. Очевидно, на сесії було названо загальну кількість записів у реєстрі нагороджених Хрестами Симона Петлюри. А там було вписано і 359 осіб, страчених під Базаром у 1921 році, і Головний ота-

ман Симон Петлюра, і 12 померлих генералів, і ще чимала кількість осіб, які по–факту Хрест не отримали. Таким чином, реальна кількість виданих на той момент Хрестів Симона Петлюри була значно меншою, і, за приблизними оцінками, коливалася у межах 2500 екземплярів.

Фактично, публікацією наказу ч.14 від 24-го квітня 1950 року зі списком нагороджених Хрестом Симона Петлюри було завершено роботу ради нагороди другого скликання. Одна частина членів ради роз'їхалася по різних країнах (переважно – до США, Канади до Австралії), інша – померла. Після смерті у 1955–му році голови ради генерала Володимира Савченко–Більського її формальним головою був Захар Івасишин, який мешкав у Нью–Йорку (США). Але він не проводив жодної активної діяльності.

Утретє головна рада Хреста Симона Петлюри була створена на підставі наказу міністра військових справ УНР генерала Андрія Вовка ч.7 від 30-го жовтня 1958 року. Головою ради було призначено полковника Миколу Стечишина, його заступником – сотника Петра Савицького, членами: сотника Яківа Зінченка, хорунжого Степана Сулятицького та чотового Івана Ковальського. Рада мала функціонувати при Державному центрі УНР, тобто – у Мюнхені [16,с.10].

До 1960–го року нагороджені Хрестами Симона Петлюри не відбувалось. Не могли отримати їх і ті ветерани Армії УНР, які втратили свої нагороди під час Другої світової війни. Запасів відзнаки з довосніх частин не залишилось, а тому її треба було замовляти новано. Цим питанням займались начальник персональної управи ресорту військових справ полковник М.Стечишин, який мешкав у Мюнхені (Німеччина) та голова Українського військово–історичного товариства полковник В.Садовський у Торонто (Канада). Микола Стечишин знайшов можливість замовити Хрести Симона Петлюри у німецькій фабриці у Мюнхені, яка робила нагороди для уряду ФРН. Листом від 5-го березня 1959 року М.Стечишин повідомляв В.Садовського про розцінки фабрики за виготовлення Хреста Симона Петлюри та мініатюри до нього (для ношення на цивільному одягу):

- за Хрест тиражем 50 штук – по 9 дойчмарок за штуку;
- за Хрест тиражем 100 та більше штук – по 8 дойчмарок за штуку;
- додатково за штамп Хреста – 125 дойчмарок;
- за мініатюру Хреста тиражем 50 штук – по 7 дойчмарок за штуку;
- за мініатюру Хреста більше 100 штук – по 6 дойчмарок за штуку;
- додатково за штамп мініатюри Хреста – 100 дойчмарок.

Після виготовлення тиражу штампи мали залишатися на фабриці [13,с.46].

Полковник В.Садовський чомусь вирішив, що умови німецької фабрики завеликі, а тому став шукати шляхів до виготовлення Хрестів у Канаді. Тим не менше головна рада Хреста Симона Петлюри прийняла пропозицію фабрики у Мюнхені та здійснила замовлення.

На превеликий жаль, точну кількість замовлених у Мюнхені екземплярів встановити годі. Адже, крім нагородження осіб, які ніколи не мали Хреста Симона Петлюри, слід було виготовити чималу кількість екземплярів воякам Армії УНР, які втратили свої нагороди під час Другої світової війни.

11-го травня 1960 року у Мюнхені, у кабінеті ректора Українського технічно–господарського інституту за адресою Дахауерштассе, 9/11, відбулося перше засідання ради Хреста Петлюри третього скликання. Були присутні всі п'ять членів ради. На засіданні було розглянуто 40 анкет осіб, які прагнули бути нагородженими Хрестами Симона Петлюри. У тому числі:

- 8 анкет – які чекали розгляду з 1950 року;
- 5 анкет – з 1952 року,
- 2 анкети – з 1953 року,
- 3 анкети – з 1954 року,
- 22 анкети – з 1960 року.

Після розгляду анкет головна рада прийняла рішення, що всі особи гідні бути нагородженими Хрестами. На під-

став ухвали ради цим особам мало бути вручене Хрести С.Петлюри та грамоти до них з числами 3291–3330 [21,с.1].

Цікаво, що нова рада Хреста Симона Петлюри виявилася неуважно щодо нумерації нагороди. Адже, останній особі, нагорождений радою другого скликання, було присвоєно Хрест ч.3284. Рада третього скликання почала нагорождження з Хреста ч.3291.

У результаті Хрести з числами 3285–3290 отримали особи, які подали документи на нагорождження пізніше.

Наказом ч.2 війську УНР від 25-го вересня 1960 року за підписом С.Витвицького було затверджено нагорождження Хрестами С.Петлюри 43 осіб. З них анкети 40 осіб були розглянуті на засіданні ради 11-го травня 1960 року, а ще 3 – пізніше. Нагорожденим було затверджено Хрести з числами 3288–3330.

Як і в 1930-і роки, у 1960-му було відновлено роботу краївих рад Хреста Симона Петлюри. Зокрема, у Канаді країву раду очолив автор відзнаки – Микола Битинський. Протягом 1961–1966 років рада під його керівництвом розглянула та ухвалила до нагорождження Хрестом 75 заяв від різних претендентів. Всі анкети були передані до Мюнхену [24,с.3].

Друге велике засідання головної ради Хреста Симона Петлюри третього скликання відбулось лише восени 1966 року. На підставі рішення ради, наказом війську УНР ч.39 від 31-го грудня 1966 року Хрестами Симона Петлюри було нагорождено 125 осіб.

Крім офіційних тиражів нагород, які замовляв ресорт військових справ УНР у Західній Німеччині, відомо також кілька неофіційних випусків Хреста Симона Петлюри, здійснених керівником Українського військово-історичного товариства (згодом перейменованого на інститут) полковником В.Садовським у Торонто (Канада). Щляхом повідомлень у пресі В.Садовський реалізовував ці Хрести за ціною – 6 доларів за великий та 5 – за малий (мініатюру), або за 10 доларів – в комплекті [2,с.245].

Діяльність В.Садовського викликала обурення М.Битинського. 20-го лютого 1967 року Микола Битинський подав на ім'я військового міністра УНР генерала А.Вовка заяву, в якій складав з себе повноваження голови краївової ради Хреста Симона Петлюри та Воєнного Хреста у Канаді. Ось що він писав про причини, які спонукали його до демісії: «Було б може і надалі все добре, але Краєва Рада Хрестів на Канаду поступово щораз почала довідуватись з жалем, що навколо тих хрестів (подібно, як і навколо рангових підвищувань МВС) розпаношується безоглядна вакханалія та жалюгідна спекуляція. А саме: поза ухвалою Краєвої Ради дехто діставав «Воєнний Хрест» приватною протекційним способом, причому сам хрест продавався і в таких випадках і в інших за вищу від офіційно зазначененої ціни... Ще: приватно виготовлений одним генералом (мався на увазі Садовський, підвищений у той час до ранги генерал-хорунжого – прим. Я.Т.) у Канаді Хрест С.Петлюри продавався без відома Краєвої Ради і навіть без аплікацій. Був навіть випадок удекорування Хрестом С.Петлюри одної й тої самої особи ДВІЧІ в різних містах Канади» [24,с.4].

Наприкінці 1960-х років, коли живих власників Хреста Симона Петлюри залишалися одиниці, виконавчий орган УНРади постав питання про перейменування його на орден зі статусом загальнодержавного. Причому, згідно проекту планувалось, що у подальшому можна буде нагороджувати орденом Симона Петлюри осіб, які відзначились перед українським народом та у Визвольній Боротьбі. Законопроект був цілком логічним, адже УНРада у той час не мала жодної державної відзнаки, якою могла б нагороджувати своїх активістів, симпатиків, а також – представників інших урядів у вигнанні.

Однак у 1968 році, без законодавчого затвердження законопроекту, ресорт військових справ УНР почав на власний розсуд нагорожувати Хрестом Симона Петлюри різноманітних прихильників українського визвольного руху. Та коли ресорт військових справ УНР нагородив Хрестом Симона Петлюри кубанську капелу бандуристів та ансамбль танцю, у колах української еміграції здійнявся

шквал обурення [14,с.54]. З іншого боку, коли ресорт військових справ УНР нагородив Хрестом Симона Петлюри лідерів литовської політичної еміграції, цей факт було сприйнято позитивно. Попри те, за наполяганням живих «лицарів» Хреста Симона Петлюри, практику нагорождження відзнакою осіб, які не брали участі у боях за визволення України під проводом Головного отамана (про що було написано у статті нагороди), було припинено.

Крім того, аби врятувати Хрест Симона Петлюри для майбутнього, у колах української еміграції обговорювалось питання зробити його спадковим – передавати дітям та онукам «лицарів». Але ця ідея також зазнала фіаско.

Наприкінці 1960-х років головна рада Хреста Симона Петлюри третього скликання поступово припинила свою діяльність – через хворобу або смерть її членів. Замість померлих обиралися нові члени ради, але вони вже мешкали в Америці. Так, останнім секретарем головної ради нагороди третього скликання був майор Леонід Василів, що мешкав у Нью-Йорку.

25-го липня 1974 року за підписом президента УНР Миколи Левицького було прийнято закон про перейменування Хреста Симона Петлюри на Орден Симона Петлюри. Зовнішній вигляд нагороди залишився попереднім, лише на грамоті старого зразка замість слова «Хрест» відтепер мало бути написано «Орден». У з'язку з цим було замовлено нові зразки грамот до Ордену Симона Петлюри. У пресі було опубліковано повідомлення, що особи, які були нагорождени Хрестом, можуть до 25-го лютого 1975 року надіслати краївій раді нагороди у Філадельфії (США) свої грамоти старого зразка та 1 долар (на пересилку), а замість них отримають нові грамоти [3,с.111].

Було також створено нову, вже четверту за чергою, головну раду ордену Хреста Симона Петлюри. Її головою став керівник ресорту військових справ УНР Василь Філонович, який мешкав у Чикаго (США). Аби поновити діяльність головної ради, В. Філонович ще у лютому 1974-го року звернувся листом до майора Л.Василіва з проханням передати йому архів, у першу чергу – невидані екземпляри Хрестів та грамот до них [22,с.14]. Відповідь Л.Василіва відшукати не вдалося, але, очевидно, він не зміг задовільнити прохання В.Філоновича.

З переписки генерала В.Філоновича відомо, що йому довелося замовити на фабриці у ФРН новий тираж великих та малих Хрестів Симона Петлюри у кількості 100 штук. При цьому на фабриці було зроблено браковану партію мініатюр – вони надійшли замовнику (В.Філоновичу) або взагалі без вушок, або з дуже тонкими вушками, нед придатними до використання. Розсилаючи екземпляри нагороди власникам, керівник ресорту пропонував їм самим виправити у ювелірів цей брак. 90% отримувачів погодили свої мініатюри, а решта повернула малі хрести В.Філоновичу, і йому довелось власноручно паяти вушка малих Хрестів [17,с.58,71].

Як видно з Реєстру осіб, нагорождених Орденом Симона Петлюри, останнє нагорождження було здійснено 10-го квітня 1977 року. Цього дня Хрест з ч.3512 було присвоєно підпоручику М.Гікавому. Після цього у реєстрі зазначено ще три імені (з номерами чч. 3513–3515) – але це особи, які загинули під час Другого Зимового походу, а відтак були нагорождени посмертно [19,с.54–57].

Станом на 1978 рік у керівника ресорту військових справ УНР полковника Василя Філоновича залишався один – єдиний примірник Хреста Симона Петлюри, на якому не було проставлено числа. Цей Хрест він відправив до Парижу – до Бібліотеки імені Симона Петлюри. Сталося це в результаті розслідування, яке В.Філонович провів, з'ясовуючи: куди подівся Хрест Симона Петлюри ч.1, який 1936 року мав бути прикріплений на надгробок Головного Отамана. Як виявилось, насправді Хрест та грамота були передані до Бібліотеки імені С.Петлюри в Парижі. Під час Другої світової війни німці конфіскували Хрест та грамоту. Замість зниклого, Василь Філонович надіслав до бібліотеки новий Хрест Петлюри, а також – Воєнний Хрест ч.262 та Хрест «Відродження» ч.360, які також були посмертно присвоєні С.Петлюрі, та Воєнний хрест ч.1185 – для музею при

бібліотеї. Поміж іншим, у супровідному листі Василь Філонович просив вибити на Хресті ч.1 [18,с.81,97].

Видача грамот нового зразка затягнулась надовго, і останні з відомих грамот до Ордену Симона Петлюри надсилались власникам навіть на початку 1980-х років.

Фактично, історія Ордену Симона Петлюри закінчилася у 20-го березня 1999 року – зі смертю у США на 102-му році життя останнього «лицаря» цієї нагороди, колишнього старшини 6-ї Січової дивізії Армії УНР, останнього секретаря головної ради нагороди майора Миколи Личика.

Список використаних джерел

1. Бузало В. Від персня до хреста Симона Петлюри // Архіви України. – Київ, 1992. – №5–6.
2. За Державність. – Торонто, 1964. – Ч.10.
3. Вісті Комбатанта. – Нью-Йорк, 1975. – Ч.3–4.
4. Кучерук О. До історії відзнаки Української Народної Республіки «Хрест Симона Петлюри» // Нумізматика та Фалеристика. – Київ, 2003. – №4.
5. Рудиченко А.И. Тинченко Я.Ю. Награды и знаки национальных армий и правительства. Украина. Белоруссия. Литва. – Киев, 2011.
6. Третя сесія Укр. Нац. Ради 6–12.03.1954 // Український Комбатант. – На Чужині, 1955. – Ч.3.
7. Тризуб. – Париж, 25.05.1933.
8. Тризуб. – Париж, 13.12.1936.
9. Український Скиталець. – Йозефово, 1922. – Ч.13.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.5235. – Оп.1. – Спр.354.
11. Там само. – Спр.361.
12. Там само. – Спр.362.
13. Там само. – Спр.1506.
14. Там само. – Спр.1519.
15. Там само. – Спр.1534.
16. Там само. – Спр.1637.
17. Там само. – Спр.1773.
18. Там само. – Спр.1791.
19. Там само. – Спр.1807.
20. Там само. – Спр.1808.
21. Там само. – Спр.1812.
22. Там само. – Спр.1899.
23. Там само. – Спр.1902.
24. Там само. – Спр.2173.

* * *